

אורות ישראל
מכללה אקדמית לחינוך
מייסודן של מכללות
מורשת יעקב ואורות ישראל

מאורות

עיונים בסידור התפילה ובפרשת השבוע

גיליון ל"ז

תשע"ב

חשוון 406

תפילת העמידה – שומע תפילה

ברכת "שומע תפילה" הנכללת בקבוצת ברכות הבקשה וחותמת אותה, נתייחדה משאר ברכות הבקשה בזה שניתן להוסיף בה קטעי תפילה מיוחדים, כמו "ענינו" בתענית ציבור, בקשה על הפרנסה, וגם קטעי בקשה שלא נוסחו מראש, כנאמר בתלמוד¹ "שואל אדם צרכיו בשומע תפילה". כך נפסק להלכה בשולחן ערוך.²

ברכת שומע תפילה מייצגת את התפילה הספונטנית-אישית שהייתה קיימת בתקופת המקרא ובתקופת בית שני לפני סידור התפילה הממוסדת על ידי חז"ל.

בתנ"ך אנחנו מוצאים אישים רבים שמתפללים בין על עצמם ובין על אחרים. חלק מהתפילות הן בקשות לאומיות וחלקן תפילות הודיה. אך לרוב התפילות נובעות מצרה אישית וקריאה אל הקב"ה להתערב ולהושיע.

אברהם מתפלל על אבימלך מלך גרר בהדרכת הקב"ה וגורם לירפיו; אליעזר עבד אברהם מבקש הדרכה בבחירת הזיווג ליצחק; יצחק מתפלל על בן; יעקב אבינו מתפלל על הצלה מידי עשו; משה רבנו מתפלל על מרים אחותו שהצטרעה ועוד דוגמאות רבות נוספות. נראה שהתפילות היו ספונטניות בהתאם למצב, למעמד ולהלך רוחו של המתפלל.

ניתן לדייק מנוסח הברכה "שומע תפילה כל פה" (קיים בנוסח ספרד ובנוסח בני עדות המזרח) שהכוונה היא לתפילות ספונטניות שונות הבוקעות מפיות בני אדם שונים בעם ישראל.

יש כאן בעיה, כי היענות לתפילה אדם מסוים יכולה לבוא על חשבון אינטרסים מנוגדים לאדם אחר. למשל תפילתם של עובדי דרכים המנוגדת לבקשת הגשם הנאמרת על ידי הכוהן הגדול ביום הכיפורים ומיד נצרכת תפילה נגדית.

מטרת תפילת "שומע תפילה" היא בקשה מהקב"ה שיענה לתפילות כל אדם ואדם בישראל עם האיוון המתאים לרצונות המנוגדים. על רקע הדברים הללו דרשו חז"ל:

רוח צפונית יפה לחיטים בשעה שהביאו שליש וקשה לזיתים בשעה שיניצו. רוח דרומית קשה לחיטים בשעה שהביאו שליש ויפה לזיתים בשעה שיניצו. וסימניך: שולחן בצפון ומנורה בדרום. זה מרבה שלו וזה מרבה שלו.³

רוח צפונית מביאה את הגשם ומועילה במיוחד לחיטה כשהיא ירוקה והגבעולים מתחילים להתמלא בגרעיני חיטה, אך מביאה נזק לזיתים בזמן פריחתם. לעומת זאת, הרוח הדרומית המביאה את ימי החמסין מועילה לפריחת הזית, אך מזיקה לגידולי החיטה הזקוקים לגשם נוסף.⁴

תפקידם של שולחן לחם הפנים והמנורה בבית המקדש היה לסנכרן את הבקשות המנוגדות של חקלאי ישראל. זה תפקידה של תפילת "שומע תפילה" בתפילה הממוסדת.

מתוך ברכת "שמע קולנו" אנו למדים גם שלאדם יש צורך גדול בקשר עם הקב"ה. קיים הבדל בין בקשה לסיפוק צרכים חומריים ובין עצם הצורך לעמוד בקשר יום-יומי מתמיד עם הקב"ה. נדגים זאת בדברי משה רבנו לפני ישראל ערב כניסתם לארץ.

משה מגולל בפני בני ישראל את הקורות אותם מאז יציאתם את ארץ מצרים. בין היתר הוא מזכיר את פרשת המרגלים: "ויקחו בידם מפרי הארץ ויורדו אלינו וישבו אתנו דבר ויאמרו טובה הארץ אשר ה' אלקינו נתן לנו". מדברי המרגלים עולה שבחה של הארץ ותגובת בני ישראל. "ותרגנו באהליכם ותאמרו בשנת ה' אתנו הוציאנו מארץ מצרים לתת אתנו ביד האמרי להשמידנו.⁵

רש"י מפרש:

שנאת ה' אתנו, והוא היה אוהב אתכם, אבל אתם שונאים אותו. משל הדיוט אומר, מה דבלבך על רחמך מה דבלביה עלך

[...] משל למלך בשר ודם, שהיו לו שני בנים ויש לו שתי שדות אחת של שקיאה ואחת של בעל, למי שהוא אוהב נותן של שקיאה, ולמי שהוא שונא נותן לו של בעל. ארץ מצרים של שקיאה היא, שנילוס עולה ומשקה אותה, וארץ כנען של בעל, והוציאנו ממצרים לתת לנו את ארץ כנען.

בהמשך נאומו מוסיף ומחדד משה רבנו את ההבדל המהותי בין מצרים לארץ כנען:

כי הארץ, אשר אתה בא שמה לרשתה לא כארץ מצרים הוא, אשר יצאתם משם אשר תזרע את זרעך והשקית ברגלך כגן הירק. והארץ אשר אתם עברים שמה לרשתה ארץ הרים ובקעת למטר השמים, תשתה מים. ארץ אשר ה' אלהיך דרש אתה תמיד, עיני ה' אלקיך בה מרשית השנה, ועד אחרית שנה.⁶

מצרים ארץ של חקלאות אינטנסיבית, השקיה באמצעות מים זמינים, ואילו ארץ כנען חקלאות אקסטנסיבית "למטר השמים תשתה מים". לכאורה, מתוך הדברים הללו ניתן להבין שעדיפה ארץ עם חקלאות שלחין ומים זמינים מארץ חקלאות-בעל יבשה שתושביה נתונים לחסדי שמים.

חכמינו, בניגוד לבני ישראל, רואים בפסוקים אלה את יתרונה של ארץ ישראל על מצרים.

ארץ מצרים שותה מן הנמוך וארץ ישראל שותה מן הגבוה. ארז מצרים נמוך שותה גבוה אינו שותה, ארץ ישראל גבוה ונמוך שותה. ארץ מצרים גלוי שותה, שאינו גלוי אינו שותה ארץ ישראל גלוי ושאינו גלוי שותה [...] מצרים שותה מן נילוס, אבל שותה מן הנהרות אבל א"י אינה כן אלא הן ישינו על מיטותיהן והמקום מוריד להן גשמים (מדרש תנאים).

מהתיאור עולה שהחקלאים במצרים השקיעו עבודה רבה בבניית התעלות, הבריכות והאמות שמהן הוזרמו המים אל החלקות, לעומת בני ישראל שמלאכתם נעשית בידי הקב"ה.

אך לא תמיד ולא בכל תנאי. הרשב"ם מסביר שברכת ה' מותנית בתנאי שישמרו את מצוות ה'.

"כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה לא כארץ מצרים": צריכים אתם לשמור את מצוות ה' אלוהיכם, כי הארץ הזאת טובה מארץ מצרים לשומרי מצוות, ורעה מכל הארצות ללא שומרים.

כי הארץ אשר אתה בא שמה אינה כארץ מצרים, שאין צריכים למטר, בין טובים ובין חטאים, בטורח השקאת שדותיהם יש להם לחם, אבל ארץ ישראל אם אתם שומרים מצוות, עיני ה' אלוהיך בה, להשקותה במטר השמים, מראשית השנה ועד אחרית השנה, לתת מטר בעת הצורך.

אם כן, ארץ ישראל נבחרה למען ידעו תושביה ולהזכירם שהם זקוקים כל העת לרחמי שמים⁷ ותלויים בהשגחה תמידית. וכיצד יזכרו? באמצעות ברכת "שמע קולנו". מדי יום ביומו יוסיפו גם בקשות אישיות ויביעו את הרצון לקשר עם הקב"ה. מתוך הברכה "שמע קולנו" יבינו שהתפילה היא צורך האדם, לא פחות מאוכל, פרנסה, סליחה, בריאות, דעת וגאולה. זהו צורך קיומי וצורך דתי. יהי רצון שישמע הקב"ה את כל תפילותינו וימלא כל משאלותינו לטובה.

מיכל כהנא

מרצה בהתמחות ללימודי ארץ ישראל

⁶ דברים יא, ג-י.

⁷ בברכת שמע קולנו מופיעה המילה רחמים שלוש פעמים בברכה (ארבע בנוסח ספרד). נדמה שיש קשר מיוחד בין קבלת תפילה ורחמים.

¹ מסכת עבודה זרה ח ע"א.

² אורח חיים קט, א.

³ בבא בתרא קמו ע"א.

⁴ ראו הרמב"ם: הראובני נ, טבע ונוף במורשת ישראל, ע' 35.

⁵ דברים א, כה-כח.

פרשת חקת

להכיר בכוחותיו של עם ישראל, לתת להם להאיר, לעומת משה-חמה שעניינו הוא יותר לחנך, להוביל, ללמד את העם לקבל ולשתוק.

בפרשת חקת נמצא עם ישראל לפני כניסתו המיוחלת לארץ הקדושה ומתוך כך נמצא לפני חיים אחרים לגמרי.

לפתע לא היו להם מן השמים ענני הכבוד וכל הפינוק הזה. הם יצטרכו ללמוד לחיות ולהחיות את הכוחות הטמונים בהם. הם יצטרכו לכבוש את הארץ בהרבה כוח פיזי ומחשבה עצמאית ואסטרטגית. מפני כך ה' "בוחר" את משה ואת אהרון, מנהיגי דור המדבר, אם הם מסוגלים להנהיג בצורה של דיבור "ודיברתם אל הסלע". בהנהגה על ידי דיבור טמונה הקשבה, רכות והתחשבות המונהג.

משה רבנו, במקום לדבר – מכה בסלע פעמיים. בכך ה' רואה שהוא איננו המנהיג של דור ארץ ישראל. הוא ממנה תחתיו את יהושע שיידע איך לדבר אל העם ולגלות את כוחותיו הנפלאים.

נוסף על גילוי הכוחות בעצמנו, בהיותנו אנשי ארץ ישראל השואבים ממימיה הזכים – תורת ארץ ישראל, לא מתבטלת ההכנעה למנהיגים כמו שהייתה לדור המדבר, אלא הכול מתאזן. מתוך כך מלא אור עליון שיביאנו במהרה לימות המשיח ויזכנו למנהיגותו האמתית היודעת לגלות את הכוחות הטמונים בכל אחד מישראל. אמן!

(הדברים לקוחים מדבריו של הרב חיים כהן ("החלבן") שליט"א בספר "טללי חיים", במדבר).

מור שפיר

סטודנטית בהתמחויות לחינוך חברתי קהילתי וללימודי ארץ ישראל

בפרשת חקת מסופר על ציווי ה' למשה ואהרון לדבר אל הסלע לעיני בני ישראל ולהוציא ממנו מים, לעומת סיפור דומה בפרשת בשלח שבו ה' מצווה את משה להכות בסלע לשם הוצאת מימיו. כל עניין הסלע שבפרשתנו קרוי "מי מריבה" וטמון בו עומק גדול. ראשית יש להקדים שהסלע רומז לעם ישראל "משם רועה אבן ישראל" (בראשית מט, כד).

בפרשת בשלח עם ישראל בדיוק יצא ממצרים, כולו שטוף בתכונות של עבדים, מבוהל ומפוחד, יוצא למדבר הגדול והנורא. הוא איננו מפותח דיו במחשבה עצמית, ברצון עצמי ובעשייה מתוך יוזמה. הוא כנוע לרצונו של אדונו, ממש כילד קטן. בחינוך של ילד קטן יש פחות הקשבה לרצונותיו ולרגשותיו ופחות שכנועים רכים שיואלו בטובו לעשות את רצון המחנך.

אין הכוונה לדורסנות ולשתלטנות חלילה, אך צריך אסרטיביות מסוימת, הכאה מסוימת (לא פיזית). לשם כך ה' יתברך ממנה רועה נאמן שינהיג את עם ישראל במדבר. תפקידו הוא להיות בבחינת מנהיג ש"מכה", מנהיג שמלמד את העם כמו שמלמדים ילד קטן. לכן הוצאת המים מהסלע, שהייתה מיד ביציאה ממצרים, הייתה צריכה לבוא בהכאה.

הגמרא בבבא בתרא עה ע"א אומרת: "פני משה כפני חמה, ופני יהושע כפני לבנה". ידוע שמשה הוא המנהיג של דור המדבר ויהושע הוא המנהיג של דור ארץ ישראל. השמש היא כל כך חזקה ומאירה שבגללה לא רואים את הכוכבים, היא לא נותנת מקום לאחרים להאיר.

לעומתה, גם הירח מאיר באור גדול אך ניתן לראות יחד אתו את שאר הכוכבים.

מכאן, שהמנהיג של דור ישראל, יהושע-לבנה, צריך

מחנכים באמונה

אברהם יעקב ברוור

תרמ"ד-תשל"ו (1884-1975)

גאוגרף עברי ראשון וממייסדי לימודי ארץ ישראל כתחום דעת עצמאי.

נולד בגליציה. את חינוכו קיבל ב"חדר" והמשיך בלימודים תיכוניים בגימנסיה פולנית בעיר קולומיה. את לימודיו האקדמיים סיים באוניברסיטת וינה וקיבל דוקטורט במקצועות היסטוריה וגאוגרפיה. באותו פרק זמן למד בווינה גם בבית המדרש לרבנים והוסמך לרבנות.

בשנת 1911 עלה לארץ ולימד בבית המדרש למורים בירושלים, בהנהלתו של דוד ילין, ומאוחר יותר בסמינר למורים של "המזרחי" ע"ש ליפשיץ. במלחמת העולם הראשונה נאלץ לגלות לתורכיה שם שימש בין היתר כרב בקושטא.

בשנת 1920 שב לארץ והתמסר כולו לידיעת הארץ. ייחודו של ברוור בחקר ארץ ישראל היה בכך שהמחקר נעשה על ידי יהודי הבקי בתולדות העם והארץ, המכיר את כל מקורות המסורת, מומחה ומוכר בתחום הגאוגרפיה. גישתו הייתה חדשנית לתקופתו בכך שהוא ראה בנוף תוצאה של שילוב בין תופעות הטבע ובין פעילותו של האדם. ספרו המסכם הראשון "הארץ – ספר לידיעת הארץ" ראה אור בתל-אביב בשנת 1928. כמו כן כתב ערכים לאנציקלופדיה העברית, פרסם תעתיק עברי לשמות מקומות במפות שהוציא לאור, היה אחראי מטעם ועד הלשון העברית על ניסוח שמות עבריים למונחים גאוגרפיים והיה ממייסדי ועדת השמות העברית. ד"ר ברוור פרסם מאמרים מדעיים רבים בשפות שונות ובהם מאמר על עלילת דמשק. הוא הגה את רעיון הקמת החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה והיה מזכירה הראשון.

כתב בקביעות מאמרים לעיתונים, תחילה ל"הארץ" ולאחר מכן גם לעיתונים אחרים, במיוחד ל"הצופה". תוכנם כלל בעיקר הסברים על הרקע הגאוגרפי וההיסטורי של מאורעות התקופה. ד"ר ברוור הקדיש רבים ממאמריו לבעיות איכות החיים בארץ, ולא חסך את שבת ביקורתו מתופעות שליליות בחיינו הציבוריים והפרטיים שיש בהן השחתת הנוף והמידות.

יחד עם זאת ראה הרב ד"ר ברוור את עיקר מפעל חייו בהוראה. כאן פעל להשריש את המחקר המדעי יחד עם אהבת הארץ וטיפוח הקשר אליה. לצורך כך הכין את תכנית הלימודים הראשונה בגאוגרפיה וחיבר בשנות המנדט מספר רב של ספרי לימוד, אטלס ומפות. הוא יזם גם יציאות לטיולים ולסיורים שהיוו חלק חשוב מתכנית ההוראה בגימנסיות ובבתי המדרש למורים.

לעיון נוסף:

- בן-אריה, יהושע, "התפתחות לימוד ידיעת ארץ ישראל בעם היהודי בעת החדשה (עד להקמת מדינת ישראל)", בתוך: **קתדרה: לתולדות ארץ-ישראל וישובה**, 100: 306-338, תשס"א, 2001
- שפנייר, יוסי, "הכרת הסביבה בטיולים ראשונים בסמינר 'מזרחי' (ליפשיץ)", בתוך: **מים מדליו**, 16: 163-184, 2005/06